

યજ્ઞવેદીય સંધ્યાદિ
નિત્યકર્મ

૧૩૨૨

195

1905

॥ શ્રીયજુર્વેદીય સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ ॥

યોજનાર:-બ્રહ્મનિષ્ઠ મહારાજ શ્રીનથુરામશર્મા ॥

દિનેના દિતાર્થે પ્રકટ કરનાર,

જ્ઞાસુ.

“અકૃત્વા વૈદિકં નિત્યં મૃત્યવાશી ભવેન્નરઃ॥” શ્રુતિ.

બાવાર્થ:-વેદપ્રતિપાદિત સંધ્યાવંદનાદિ નિત્યકર્મ નહિ
કરીને દિન પામરપ દોષને પામે છે.

“સંધ્યા સ્નાનં જપો હોમઃ, સ્વાધ્યાયો દેવતાર્ચનમ્ ।

વૈશ્વદેવાતિથેયશ્ચ, ષડ્કર્માણિ દિને દિને ॥ ”

શ્રીપરાશર ॥

બાવાર્થ:-સ્નાન, સંધ્યાજપ, હોમ, સ્વાધ્યાય, દેવતાની
પૂજા, તથા વૈશ્વદેવ અને અતિથિનો સાકાર એ છ કર્મો
પ્રત્યેક દિને પ્રતિદિવસ કરવાં.

“નિર્મળ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.-અમદાવાદ.

મોજાણીશમી આવૃત્તિ. પ્રતિ ૧૦૦૦. સમગ્ર પ્રતિ ૨૫૦
સાકે ૧૮૨૭. સંવત ૧૯૬૧. પ્રીત્

ત્રીયજુર્વેદીય સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.	વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
ભૂમિકા.....	૧	અદ્યયજુર્વિધિ.....	૧૯
ઉષ્ણોદકસ્નાનવિધિ.....	૩	તર્પણપ્રયોગ.....	૨૦
ગૌશસ્નાન.....	૪	શિવપૂજનવિધિ.....	૨૦
ભસ્મનાં ત્રિપુંડ્રો વિધિ.....	૫	વૈશ્વદેવપ્રયોગ.....	૨૨
સંધ્યાપ્રયોગ.....	૫	ભોજનવિધિ.....	૨૪
સૂતકર્મા સંધ્યા કરવાનો		યજ્ઞોપવીતધારણપ્રયોગ.....	૨૬
વિધિ.....	૧૮	શ્રીદક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્ર.....	૨૭

શ્રીવ્યાસમહાવાનપ્રણીત શ્રીવેદાંતદર્શન.

મહારાજ શ્રીનથુરામશર્માપ્રણીત શ્રીતાત્પર્યદીપિકાનામક ગુ-
જરાત્રીબ્રાહ્મણી ટીકાસહિત મુદ્રાંકિત થયું છે.

આ ગ્રંથમાં મૂલસૂત્રો, તે સૂત્રોનો અન્યથ તથા અન્યયાર્થ, અને
ગુજરાત્રીટીકા આપવામાં આવ્યાં છે. વળી અધિકરણોનાં, પાદોનાં,
અને અધ્યાયોનાં સાંપ્રદાયિકનામો, વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના, સૂત્રોનો વણા-
નુક્રમ, વિષયાનુક્રમ, અર્થસહિત પ્રાતઃસ્મરણસ્તોત્ર, તથા ચાર ચિત્રો
પણ આપવામાં આવ્યાં છે.

આ ગ્રંથ મુમુક્ષુઓને પરમોપયોગી છે એ પ્રસિદ્ધ વાર્તા છે.

પાકા પુંકાવાળાનું મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦ અને કાચા પુંકાવાળાનું મૂલ્ય
રૂ. ૩-૦-૦. પોસ્ટેજ જુદું. આડકોએ નીચેના કોઇ પણ સિરોનામ-
ના લખવું.

૧

ગણપતરામ નાનાલાલ ભટ્ટ.
ગોવિંદજી ડાહ્યાલાલ લાખાણી.
વકીલ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કાળીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૨૨

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ યજુર્વેદીય સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ

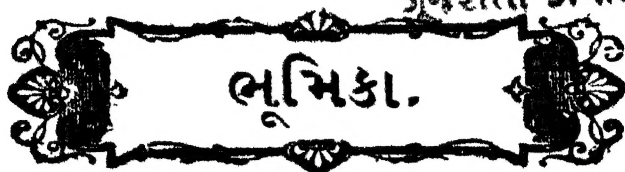
વિષય ૫ ૧૨:૪૩૪

૫૨૨:૮૯૬

૧૩૨૨

॥ ૐ ॥

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

અભ્યાસમાંના પ્રાણાપાનના સંધિસમયે પોતાના શરીરમાંના પ્રાણુતત્ત્વની શુદ્ધિ કરવામાટે સમષ્ટિના પ્રાણરૂપ સૂર્યમાં રહેલા અંતર્યામીની ઉપાસનારૂપે જે વૈદિકકર્મ કરવામાં આવે છે, તે સંધ્યા કહેવાય છે. અભ્યાસમાંના પ્રાણાપાનનો વિશેષ સમય રહેનારો સંધિ સવાર, બપોર, સાંજ, અને અર્ધરાત્રિએ થાય છે, તે શરીરમાંના પ્રાણાપાનના વિશેષ સમય રહેનારો સંધિનો સમય પણ બહુધા તેજ હોય છે. એ રીતે પિંડ અને અભ્યાસમાં જ્યારે પ્રાણાપાનનું વહન શિથિલ પડી તે બંનેના સંધિરૂપ જે સુષુપ્ત્તા તેનું વહન વર્તમાન હોય ત્યારે સંધ્યાઉપાસના કરવી એમ કૃપાલુ મહર્ષિઓએ નિર્માણ કર્યું છે. મધ્યરાત્રિએ સંધ્યાવંદન કરવાનું કાર્ય દિવસે કદરૂપ જણાશે એમ વિચારી તે પરમકારુણિક મહર્ષિઓએ તે સમયમાટે આગ્રહ જણાવ્યો નથી, પણ માત્ર ત્રિકાલ સંધ્યા કરવાનીજ આવશ્યકતા જણાવી છે.

મુદ્રા, ન્યાસ, અને શાપવિમોચનાદિ તાંત્રિક ને ક્ષેપક વિષયો વૈદિકક્રિયામાં અગત્યના ન હોવાથી તે આ પુસ્તકમાં આપ્યા નથી, તેમજ પ્રત્યેક મંત્રના આરંભમાં ઋષિ, દેવતા, હંદ, ને વિનિયોમ સંસ્કૃતમાં બોલી જવાની વિશેષ આવશ્યકતા ન હોવાથી તે સંસ્કૃતમાં આપ્યા નથી, માત્ર સ્મરણમાં રહેવામાટે ગુજરાતીમાં આપેલા છે. “અહરહઃ સંધ્યામુપાસીત” (દિવસે નિત્ય નિત્ય સંધ્યાવંદન કરવું) એમ શ્રીવેદભગવાનની આજ્ઞા છે. સ્મૃતિઓમાં પણ પૂજ્ય મહર્ષિઓએ દિવસે સંધ્યાવંદન કરવાની બહુ બહુ આવશ્યકતા બતાવી છે.

વળી લાગલાગટ ત્રણ દિવસ સંધ્યાવંદન નહિ કરવાથી દિવ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, ને વૈશ્ય) શુદ્ધલાવને પામે છે, એટલે કે તેનાં શરીર, દંદ્રિયો, પ્રાણ, ને અંતઃકરણમાં બહુ તમોગુણ વ્યાપ્ત થાય છે, ને તેથી સદ-સદ્વિચારનો નિર્ણય કરવામાં તે અશક્ત થતો જાય છે, માટે પોતાનો ઉત્કર્ષ ઇચ્છનાર દિવે યથાકાલે યથાવિધિ સંધ્યોપાસન કરવામાં પ્ર-માદ નહિ કરતાં સૂતક અને અસગવડતાના* સમયમાં પણ યથાવિ-ધિ સંધ્યાવંદન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રાતઃકાલમાં જ્યારે નક્ષત્રો રપટ દેખાતાં હોય ત્યારે પ્રાતઃસંધ્યા-નો આરંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાલ, નક્ષત્રો ન દેખાતાં હોય એવે સ-મયે આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાલ, અને સૂર્યોદય થયાપછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાલ છે. સાયંકાલે સૂર્ય રપટ દેખાતાં છતાં સંધ્યા-વંદનનો આરંભ કરે તો તે ઉત્તમ કાલ, સૂર્ય આશ્મી ગયાપછી આરંભ કરે તો તે મધ્યમ કાલ, ને નક્ષત્ર દેખાયાપછી આરંભ કરે તો તે કનિષ્ઠ કાલ જાણવો. દોઢ પ્રહર દિવસ ચઢ્યાપછીથી ઠેઠ સાયંકાલસુધી માધ્યા-હ્નસંધ્યાનો સમય ગણાય છે. પ્રાતઃસંધ્યાદિના જે ઉત્તમમધ્યમ સમય કલ્પા તેમનું ઉલ્લંઘન થઈ જાય તો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્ત એક અર્ધ વધારે આપવો. અત્યંત અશક્તિને લીધે સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો પ્રત્યેક સંધ્યાદીઠ સો સો ગાયત્રીનો જપ કરવો. ત્રણકરતાં અધિક દિવસ સંધ્યાનો લોપ થયો હોય તો ઉપવાસાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. શ્રાદ્ધમાં જન્મ્યા હોય તેણે દશ ગા-યત્રીવડે મંત્રેલું જલ પીધાપછી સાંજની સંધ્યા કરવી. સંધ્યાવિનાનાં અન્યકર્મો આ અંથમાં સંક્ષેપમાં આપ્યાં છે. જેમને એ કર્મોસંઘથી વિ-શેષ જાણવાની અભિરુચિ થાય તેમણે યજ્ઞુર્વેદીય આદિક પ્રકાશ વાંચવું.

॥ इति शिवम् ॥

* અનુકૂલતા ન હોવાથી બધી સંધ્યા ન થઈ શકે એમ હોય તો અર્ધપ્રદાન અને દશ ગાયત્રીમંત્રનો જપ એ અવશ્ય કરવાં જોઈએ.

॥ श्रीसद्गुरुर्विजयतेतमाम् ॥

॥ श्रीयजुर्वेदीय संध्यादि नित्यकर्म ॥

प्रातःकालमां जडी पोताना छष्टदेवनुं ध्यान तथा पोताना श्रीगुरुये
उपदेश करेला छष्टमेवनो यथाशक्ति नम्र करी, पृथ्वीनी क्षमा मागी,
शय्यामांथी नीचे जतरि, गुरुजनोने वंदन करी, पश्चात् आंजो घोघ,
डागणा करी, भलभूतनो त्याग करवा नवुं. पछी यथाविधि हाथ-
पगादि घोघ, डागणा करी, योग्य वृक्षनुं पार किंवा दश आंगण लांयुं,
ने टयलीआंगणीजेवुं नहुं, सरल, ने छालवाणुं दातणुं अक स्थले
जेसीने करवुं. पछी घेर स्नान करवुं होय तो ते नीचे प्रमाणे करवुं:-

॥ उष्णोदकस्नानविधि ॥

घरे उष्णजलवडे^१ स्नान करवुं. गृहस्थे अनतासुधी घेर टाटा
जलवडे स्नान करवुं नहि. पात्रमां तीर्थलावनाये थोडुं टाटुं जल रेडी
तेउपर उष्ण जल नांयवुं. पश्चात् पूर्वाभिमुखे किंवा उत्तराभिमुखे
जेसी आचमन लघु संकल्प करवो. पछी ॐ शं नो देवीरभिष्टय

१ भरल, पुत्रादिकनो जन्मकाल, संक्रांति, आक्षदिवस, पोतानो ज-
न्मदिवस, अने स्पर्शने अयोग्य अथवा वस्तुनो किंवा प्राणीनो स्पर्श अ-
निमित्त होय तो गृहस्थे उष्णजले स्नान करवुं नहि, पक्ष शीतलजले करवुं.

આપો ભવન્તુ પીતયે । શં યોરમિશ્નવંતુ નઃ ॥ ઐ આપઃ પુન-
તુ૦,^૧ ઐ દ્રુપદાદિવ૦,^૨ ને ઐ આપો હિ છા મયો૦^૩ એ મંત્રા-
વડે તે જલ અભિમંત્રી, ગંગાદિ તીર્થોત્તું સ્મરણ કરી, સ્નાન કરવું.
ધરે સ્નાન કરવામાં આચમન, અધર્મર્ષણ, અને તર્પણ કરવાં નહિ.
સ્નાન કર્યાપછી આચમન ને માર્જન ક્રિયા આચમન એ કરવાં. એ
રીતે સ્નાન કરી, સૂકાયેલું પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, સ્નાનસમયે પહેરેલું બીનું
વસ્ત્ર નીચે નહિ પડવા દેતાં ઉપરથી જિતારવું. નીચોવેલું તે વસ્ત્ર ક-
ર્મકાલે ખભાઉપર ધરવું નહિ. જ્યારે પુરુષ અશુચિ હોય ત્યારે તેણે
મૌનપૂર્વક સ્નાન કરી, પછી આચમન કરી, પુનઃ વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવું.

॥ ગૌણસ્નાન ॥

ઐ આપો હિ છા^૩ ઇત્યાદિ મંત્રવડે અંગને પ્રોક્ષણ કરવું તે
મંત્રસ્નાન, દશ ગાયત્રીમંત્રથી જલ મંત્રી તે જલથી અંગને પ્રોક્ષણ
કરવું તે ગાયત્ર્યસ્નાન, ભસ્મથી સ્નાન કરવું (શરીરના ભાગોને થોડા
થોડી ભસ્મ લગાડવી) તે આઝ્મેયસ્નાન, વસ્ત્ર પલાળી તેવડે શરીરને
લુંછવું તે કાપિલસ્નાન, મૃત્તિકાથી સ્નાન કરવું તે પાર્થિવસ્નાન, ને
આત્મચિંતન કરવું તે માનસસ્નાન ગણાય છે. એમાંનું જે ગૌણસ્નાન
કરવું હોય તેનો સંકલ્પ કરીને ગૌણસ્નાન કરવું. પ્રત્યેક સ્નાનને અંતે
ધોયેલું વસ્ત્ર પહેરી ધોયેલું ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરવું. ગૌણસ્નાન કર-
વાથી જપ તથા સંધ્યા ઇત્યાદિ કરી શકાય છે, પરંતુ તેવા સ્નાનથી
શ્રાદ્ધકર્મ તથા દેવપૂજા ઇત્યાદિ કરી શકાતાં નથી. આ સ્નાનો શ-

૧ આ મંત્ર માધ્યાહ્નસંધ્યામાં પૂરો આપેલો છે, ૫૦ ૧૬ મું જુઓ.

૨ આ મંત્ર પ્રાતઃસંધ્યામાં પૂરો આપેલો છે, ૫૦ ૧૨ મું જુઓ.

૩ પ્રાતઃસંધ્યામાં ૫૦ ૧૧ મું જુઓ.

રીર સ્વસ્થ ન હોય તે પ્રસંગમાંજ કરવાનાં છે, શરીર સ્વસ્થ હોય
છતાં જાણુસ્નાન કરી સંધ્યાદિ નિયત્કર્મ કરવું એ યોગ્ય નથી.

॥ ભસ્મનાં ત્રિપુંડ્રનો વિધિ ॥

સ્નાન કરી રજાપછી તેના અંતમાં, અને સંધ્યા, જપ, હોમ, વૈ-
શ્વદેવ, દેવપૂજન, યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, દાન, તથા સ્વાધ્યાયના આરંભમાં અવ-
સ્થ ભસ્મનાં ત્રિપુંડ્ર કરવાં જોઈએ, વા હોવાં જોઈએ. ડાબા હાથમાં
થોડી ભસ્મ લઈ, તેપર જમણા હાથ રાખી સંપુટ કરી, ૐ અગ્નિરિતિ
ભસ્મ, વાયુરિતિ ભસ્મ, જલમિતિ ભસ્મ, સ્થલમિતિ ભસ્મ,
વ્યોમેતિ ભસ્મ, સર્વે હ વા इदं ભસ્મ, મન ઇતાનિ ચક્ષુષિ
ભસ્માનિ એ મંત્રવડે તે ભસ્મને મંત્રી, તેમાં ૐ આપો જ્યોતી રસો-
ઽમૃતં બ્રહ્મ મૂર્ધ્નુવઃ સ્વરોમ્ એ મંત્રવડે થોડું જલ નાખી, પછી બંને
હાથની વચલી ત્રણ આંગળીઓવડે તે ભસ્મને ૐ ત્ર્યંબકં યજામહે
સુગંધિ પુષ્ટિર્વર્ધનમ્ । ઉર્વારુકમિવ બંધનાન્મૃત્યોર્મુક્ષીય માઽ-
મૃતાત્ ॥ એ મંત્ર બોલી મસાગવી, પછી શ્રીસૂર્યને પ્રદર્શિત કરી તે
ભસ્મવડે લલાટ, કંઠ, હૃદય, ખભા, બાહુઓના સંધિઓ, પડખાં, નાભિ,
પાંસળાં, અને શિર એ સ્થાનકે ૐ નમઃ શિવાય એ મંત્રથી ત્રિ-
પુંડ્ર (ત્રણ આડી રેખાઓ) કરવાં.

॥ અથ સંધ્યાપ્રયોગઃ ॥

॥ અથ પ્રાતઃસંધ્યા ॥

બહાર જગ્ગાશયમાં ટાઢે પાણીએ કે ઘેર ઉજ્જુ પાણીએ વિધિ.

પૂર્વક સ્નાન કરી રહ્યાપછી પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી, ડાબા ખભાપર ખીન્નું પવિત્ર ઉપવસ્ત્ર રાખી, પવિત્ર સ્થલે પવિત્ર આસનપર^૧ પૂર્વાભિમુખે સ્વસ્તિકાદિ આસનથી બેસવું. આગળ બે તરભાણી, પવિત્ર જલથી^૨ ભરેલું પંચપાત્ર, આયમની, અર્ધાઈ, તથા અર્ધ્યપ્રદાન કરવાના જલનું પાત્ર^૩ એ રાખવાં. પછી સ્વસ્થ થઈ ભસ્મ(વિભૂતિ)નાં શરીરના લલાટાદિ ભાગપર વિધિપૂર્વક ત્રિપુંડ્ર કરવાં. પછી હાથ ધોઈ જમણા હાથની હથેળીમાં એક માષાભાર સોનાની ગોળી કુબે એટલું જલ લઈ, તે હાથને અંગૂઠો તથા ટચલી આંગળીને પૃથક્ રાખી, તે હાથને ડાબા હાથની તર્જની આંગળી અડાડી રાખી, આયમન^૪ કરી, તે હથેળીને ધોઈ નાંખવી. આયમન લઈ રહ્યાપછી પ્રત્યેક સમયે તે હથેળી ધોવાની છે એ સ્મરણમાં રાખવું. પછી નીચે લખેલો ગાયત્રીમેત્ર બોલી શિખા બાંધવી:—

૧ દર્ભનું, મૃગચર્મનું, વ્યાઘ્રચર્મનું, કે બિનનું બનાવેલું આસન સંધ્યાવંદનના કામમાં લેવું. કેવલ બિધાડી ભૂમિપર, કે બિધાડા લાકડાના આસનપર, કે સૂત્રાઉ વસ્ત્રપર બેસી સંધ્યાવંદન કરવું નહિ.

૨ એ પાણી ક્ષીણવાળું, પરપોટાવાળું, બેનું, ખારું, કિંવા ડોળું ન લેઈએ. ડોળું જલ હોય તો તેને નિર્મળ કરી ઉપયોગમાં લેવું. બેનું જલ શુદ્ધ હોય ને તેવિના ટાડું જલ અપ્રાપ્ય હોય તો તેને ટાડું પાડી કામમાં લેવું. જે દેશનું પાણી ભૂમિના દોષને લીધે ખારાશવાળું હોય તે દેશમાં તેવા જલને દશ ગાયત્રીમેત્રથી અભિમેત્રી ઉપયોગમાં લેવું.

૩ એ પાત્રો લાંબાનાં, રૂપાનાં, કિંવા સોનાનાં હોવાં લેઈએ.

૪ આયમન કરતી વેલા હસવું કે બોલવું નહિ, તેમજ આંડુંઅવળું લેવું નહિ, પગમાં કાંઈ ન પહેરવું, ગળામાં વસ્ત્ર ન વીંટાળવું, તેમજ માથે પણ વસ્ત્રાદિ કાંઈ ન બાંધવું. આયમન જમણા હાથના અંગૂઠાના મૂલ-આંગળથી કરવું.

ૐ । મૂર્ધુવઃ સ્વઃ ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ।

ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ૐ ॥^૧

પછી ૐ મૂઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી પહેલું, ૐ મુવઃ પુનાતુ

પ ગાયત્રી=ગાયત્રી. ગાનારને (યથાવિધિ જપ કરનારને) પાપથી તારે છે, માટે તે મંત્ર ગાયત્રી કહેવાય છે.

ૐ એ શબ્દ શ્રીઈશ્વરનો વાચક છે. પ્રત્યેક વૈદિકમંત્રના આરંભમાં તેનો ઉચ્ચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. મૂઃ મુવઃ સ્વઃ એ ત્રણ વ્યાહૃતિઓ છે. વેદ-માંથી સારરૂપે ખેંચી કાઢેલ તે વ્યાહૃતિ કહેવાય છે. એ ત્રણ વ્યાહૃતિઓ અહિં સૂર્યના તેજ(ભર્ગ)ના વિશેષણરૂપે વપરાયેલી છે. સૂર્યનું એ તેજ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, અને સ્વર્ગમાં વ્યાપેલું છે, એ તેનો ભાવાર્થ છે. આઠ આઠ અક્ષરનું એક ચરણ એવાં ત્રણ ચરણ મળીને ગાયત્રી થાય છે, માટે તેને ત્રિપદા પણ કહે છે. પહેલા ચરણમાં ૧૧ છે તેનું નિર્ણય ગણવાથી તત્સ યી દયાત્ સુધીના ૨૪ અક્ષરો થાય છે, તે આ પ્રમાણે:—

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫
ત	ત્સ	વિ	તુ	ર્વ	રે	ણિ	યં,	ભ	ર્ગો	દે	વ	સ્ય	ધી	મ
૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪						

હિ, ધિ યો યો નઃ પ્ર ચો દ યાત્ ॥

શબ્દાર્થ:—સઘળા પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર [તથા] પ્રકાશવાન [એવા જે સૂર્ય] તેના ઉત્તમ તેજનું [અમે] ધ્યાન કરીએ છીએ; જે [તેજ] અમારી બુદ્ધિને [ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષમાં] પ્રેરે છે—(જે અમારી બુદ્ધિને એ ચારે પુરુષાર્થોમાં યથાયોગ્ય વિજય મેળવી શકાય એવું સામર્થ્ય આપે છે.)

તત્ત્વમદના અભેદરૂપે પણ શ્રીશાંકરભાષ્યમાં આ મંત્રનો અર્થ કરેલો છે, શ્રીસુબોધકલ્પસૂતા જુઓ.

એ મંત્ર બોલી બીજું, અને ઓં સ્વઃ પુનાતુ એ મંત્ર બોલી ત્રીજું,
એમ ત્રણ આચમન લેવાં.

સારપછી નીચે લખવામાં આવે છે તે મંત્ર [એના ઋષિ
વામદેવ, દેવતા વિષ્ણુ, ને છંદ અનુષ્ટુપ્ છે; કાઈ ગ્રંથોમાં અનુષ્ટુ-
પને સ્થાને મુતલં એવા નામનો છંદ પણ કહ્યો છે. બાહ્યાભ્યંતરની
પવિત્રતા કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.] બોલી માથાપર માર્જન કરવું—
જમણા હાથનાં આંગળાંઓદ્વારા કે દર્ભદ્વારા માથાઉપર થોડુંજલ છાંટવું—

ૐ । અપવિત્રઃ પવિત્રો વા, સર્વાવસ્થાં ગતોઽપિ વા ।

યઃ સ્મરેત્પુંડરીકાક્ષં, સ બાહ્યાભ્યંતરઃ શુચિઃ ॥ ૧ ॥

માર્જન થઈ રહ્યાપછી નીચે લખેલો મંત્ર [એના મેરુપૃષ્ઠ ઋ-
ષિ, કૂર્મ દેવતા, ને અનુષ્ટુપ્ છંદ છે. આસનશુદ્ધિ એટલે આસનની
પવિત્રતા કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.] બોલી આસનને માર્જન કરવું—

ૐ । પૃથિવ ત્વયા ધૃતા લોકા, દેવિ ત્વં વિષ્ણુના ધૃતા ।

ત્વં ચ ધારય માં દેવિ, પવિત્રં કુરુ ચાસનમ્ ॥ ૧ ॥

સારપછી એ આચમન લઈ ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. પ્રાણાયા-
મનો વિધિ આ પ્રમાણે છે—

આંખો બંધ રાખી, જ્ઞાન ધારણ કરી, ડાબા નસકોરાદ્વારા થોડો
રેચક કરી, પછી જમણા હાથની અનામિકા તથા ટચલી આંગળીથી
નાકનું ડાબું છિદ્ર દબાવી, જમણા છિદ્રદ્વારા બહારના અમૃતમયવા-
યુનું યથાશક્તિ આકર્ષણ કરવું. એ સમયે ગુદાને સંકોચવી. પછી અં-
ગૂઠાવડે જમણું છિદ્ર પણ રોકી દેવું, અને ડોકને નીચી નમાવી,
નીચેના મંત્રનું મનમાં ત્રણ વાર સ્મરણ કરતાંસુધી તે પૂરેલા પત્રને

રોકી રાખવો. પછી ડોકને પૂર્વવત્ ઉઘી કરી, નાભિને યથાશક્તિ ખરડાભણી ખેંચી, ડાબા છિદ્રઉપરથી અનામિકા તથા દબલી આંગળી ઊપાડી લઇ, તેવાટે અંતરના પવનને ધીરે ધીરે બહાર કાઢવો. આ એક પ્રાણુયામ થયો. આવા ત્રણ પ્રાણુયામ કરવાના છે:—

ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः
ॐ सत्यं ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः
प्रचोदयात् ॥ ॐ आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
स्वरोम् ॥ १

પછી નીચે બતાવેલી રીતે સંધ્યોપાસનાનો સંકલ્પ કરવો:—

૬ હૈંકાર એટલે પ્રણવના પરબ્રહ્મ ઋષિ, પરમાત્મા દેવતા, ને દૈવીગાયત્રી હંદ છે; વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, અત્રિ, વસિષ્ઠ, ને કશ્યપ એ સાત, સાત વ્યાહતિના ઋષિઓ છે; અગ્નિ, વાયુ, આદિત્ય, ધૃતરુપ, વરુણ, ઇંદ્ર, ને વિશ્વેદેવા એ સાત, સાત વ્યાહતિના દેવો છે; ને ગાયત્રી, ઉષ્ણિઋ, અનુષ્ટુપ, ઋહતી, પંક્તિ, ત્રિષ્ટુપ, ને જગતી એ સાત, સાત વ્યાહતિના હંદો છે. ગાયત્રીમંત્રના વિશ્વામિત્ર ઋષિ, સુવિતા દેવતા, ને ગાયત્રી હંદ છે. ગાયત્રીના શિરના પ્રજાપતિ ઋષિ; બ્રહ્મા, અગ્નિ, વાયુ, ને આદિત્ય દેવતા; ને ચતુષ્ હંદ છે. એ બધા મંત્રનો પ્રાણુયામમાં ઉપયોગ છે.

ગાયત્રીની આમળ ને સાત વ્યાહતિ છે, તે સૂર્યના તેજના વિશેષણરૂપે છે. સૂર્યનું ઉપાસના કરવાયોગ્ય ને તેજ (ભર્ગ) તે કહેલા સાતે લોકમાં સાત કિરણોએ કરીને બ્યાપી રહેલું છે, એ તેનો ભાવાર્થ છે.

ગાયત્રીનો શિરોભાગ પણ સૂર્યના વિશેષણરૂપે છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—[વળી એ તેજ] જલરૂપ, જ્યોતીરૂપ, રસરૂપ, અમૃતરૂપ, વ્યાપકરૂપ, ઉપજવનાર, રક્ષણ કરનાર, લય કરનાર, તથા હૈંકારરૂપ છે.

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે^૭ અમુકપક્ષે^૮ અમુ-
કતિથૌ^૯ અમુકવાસરે^{૧૦} યથાવર્તમાનનક્ષત્રયોગકરણલગ્નમુહૂ-
ર્તસમવાયે એવંગ્રહગણવિશિષ્ટાયાં શુભપુણ્યતિથૌ મમોપાત્તદુરિ-
તક્ષયાર્થે પ્રાતઃસંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે ॥

૫૯૧ બંને હાથ બેડી રાખી નીચેના મંત્રોદ્ધારા ગાયત્રીનું આ-
વાહન કરવું:—

ૐ । ગાયત્રીં વ્યક્ષરાં બાલાં, સાક્ષસૂત્રકમંડલુમ્ ।

૭ અહિં જે માસ હોય તે કહેવો:—જેમ કાર્તિકમાસે, માર્ગશી-
ર્ષમાસે, પૌષમાસે, માઘમાસે, ફાલ્ગુનમાસે, ચૈત્રમાસે, વૈશાખ-
માસે, જ્યેષ્ઠમાસે, આષાઢમાસે, શ્રાવણમાસે, ભાદ્રપદમાસે,
આશ્વિનમાસે, અધિકમાસે ॥

૮ અહિં જેમાંનું જે પખવાડીકું હોય તે કહેવું:—જેમ શુક્લપક્ષે,
કૃષ્ણપક્ષે.

૯ અહિં જે તિથિ હોય તે કહેવી:—જેમ પ્રતિપત્તિથૌ, દ્વિતીયા-
યાં તિથૌ, તૃતીયાયાં તિથૌ, ચતુર્થ્યાં તિથૌ, પંચમ્યાં તિથૌ,
ષષ્ઠ્યાં તિથૌ, સપ્તમ્યાં તિથૌ, અષ્ટમ્યાં તિથૌ, નવમ્યાં તિથૌ,
દશમ્યાં તિથૌ, એકાદશ્યાં તિથૌ, દ્વાદશ્યાં તિથૌ, ત્રयोदश्यां
તિથૌ, ચતુર્दશ્યાં તિથૌ, પૌર્ણમાસ્યાં તિથૌ, અમાવાસ્યાં તિથૌ.

૧૦ અહિં જે વાર હોય તે બોલવો:—જેમ રવિવાસરે, સોમવા-
સરે, મંગલવાસરે, બુધવાસરે, ગુરુવાસરે, શુક્રવાસરે, શનિવાસરે.

રક્તવસ્ત્રાં ચતુર્વક્ત્રાં, હંસવાહનસંસ્થિતામ્ ॥ ૧ ॥

બ્રહ્માર્ણીં બ્રહ્મદૈવત્યાં, બ્રહ્મલોકનિવાસિનીમ્ ।

આવાહયામ્યહં દેવીમાયાર્તિ સૂર્યમંડલાત્ ॥ ૨ ॥

આગચ્છ વરદે દેવિ, ષ્યક્ષરે બ્રહ્મવાદિનિ ।

ગાયત્રિ છંદસાં માતર્, બ્રહ્મયોનિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૩ ॥

એ પ્રભાણે આવાહન કર્યાપછી નીચેના મંત્રો બોલી મસ્તકપર માળંન કરવું:—

ૐ આપો હિ છા મયોભુવસ્તા ન ઝર્જે દધાતન । મહે
રણાય ચક્ષસે ॥૧॥ ૐ યો વઃ શિવતમો રસસ્તસ્ય ભા-
જયતેહ નઃ । ડશતીરિવ માતરઃ ॥ ૨ ॥ ૐ તસ્મા અરદ્ધમામ
વો યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ । આપો જનયથા ચ નઃ ॥૩॥

એના આંખરીષ સિંધુદ્વીપ ઋષિ, જલ દેવતા ને ગાયત્રી
છંદ છે. માથાઉપર માળંન કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે. માળંન પ્રત્યે-
ક ચરણને અંતે કિંવા મંત્રને અંતે કરવું જોઈએ.

પછી નીચેના મંત્ર બોલી આચમન લેવું:—

ૐ । સૂર્યશ્ચ મા મન્યુશ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુકૃતેભ્યઃ પાપેભ્યો
રક્ષંતામ્ યદ્રાજ્યા પાપમકાર્ષમ્, મનસા વાચા હસ્તાભ્યામ્, પદ્-
ભ્યામુદરેણ શિશ્વા, રાત્રિસ્તદવલુંપતુ, યત્કિંચ દુરિતં મયિ
ઇદમ્હં મામમૃતયોનૌ, સૂર્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા ॥ -

એના નારાયણ ઋષિ. સૂર્ય દેવતા, ને અનુષ્ટુપ્ છંદ છે; ને
મંત્રાચમન લેવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

એ પ્રમાણે આચમન કરી રજાપછી જમણી હથેળીમાં જલ રાખી ડાબા હાથના અંગૂઠાવડે નાકનું ડાબું છિદ્ર દબાવી રાખી, જમણી હથેળીને નાકના જમણા છિદ્રઆગળ રાખી, નીચેનો મંત્ર મનમાં બોલી, તે જલપર તે નાસિકાદ્વારા રેચક કરવો. પછી જલને જોયાવિના ડાબી બાજુએ શીઘ્ર ફેંકી દેવું, ને તે જલમાં નીકળેલા પાપ પુરુષના સહસ્ર કડકા થઈ ગયા એવી ભાવના કરવી:—

ॐ । દ્રુપદાદિવ મુમુચાનઃ, સ્વિન્નઃ સ્નાતો મલાદિવ ।

પૂતં પવિત્રેણેવાજ્યમાપઃ શુન્વન્તુ મૈનસઃ ॥ ૧ ॥

ઉપરના મંત્રના કોકિલરાજપુત્ર ઋષિ, જલ દેવતા, ને અનુષ્ટુપ્ છંદ છે, ને અધમર્ષણ કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

એવી રીતે અધમર્ષણ કરી રજાપછી હથેળી ધોઈ આચમન લેવું. ત્યારપછી સૂર્યના સામા ઊભા રહી, જોઆમાં કિંવા અર્ધિઆમાં જલ લઈ સપ્રણવ ત્રણ વ્યાહતિસહિત ગાયત્રીમંત્રવડે શ્રીસૂર્યને ત્રણ અર્ધ આપવા. અનુકૂલતા હોય તો એ અર્ધ ચંદન, અક્ષત, તથા પુષ્પસહિત આપવા. દિવસ ઊગી ગયાપછી સંધ્યા કરવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્ત પુષ્પસહિત એક ચોથો અર્ધ ઉપરની રીતે આપવો. અર્ધ આપતી વેલા તર્જની તથા અંગૂઠાને અડવા દેવાં નહિ, ને જોઆને ઉંચો લાવી, સૂર્યને અર્પણ કરતા હોઈએ તેમ બીજી તરબાણીમાં થોડું જલ નાંખી, તેમાં કે બીજી પવિત્ર જગ્યાએ તે જલ રેડવું.

પછી ॐ । અસાવાદિત્યો વ્રહ્મ એ મંત્ર બોલીને પોતાના આસનને પ્રદક્ષિણા કરીને, અથવા જમણા હાથમાં જલ લઈ બેઠાં

એમાં પ્રદક્ષિણાની રીતે તે હાથ ફેરવીને જલ છાંટવું. ત્યારપછી આયમન લઇ એક પ્રાણાયામ કરવો. પછી બંને પગના ફણાપર ઊભા રહી, હાથ જોડીને, અથવા બંને હાથ ઊંચા કરીને, નીચેના ચાર મંત્રોદ્વારા સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું. એ મંત્રોમાંના પહેલા એ મંત્રના પ્રસ્કણ, ત્રીજાના અંગિરાના પુત્ર કૃત્સ, તે ચોથાના દૃધ્ય અથર્વ-ણના પુત્ર એ ઋષિઓ છે; એ મંત્રોના દેવ સૂર્ય છે; અને અનુષ્ટુપ, ગાયત્રી, ત્રિષ્ટુપ, તે ઉષ્ણુ એ તેના છંદો છે. સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવામાં તેનો ઉપયોગ છે:—

ૐ । ઉદ્યં તમસસ્પરિ સ્વઃ પश्यन्त उत्तरम् । देवं देव-
त्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥ १ ॥ ॐ । उदु त्यं जातवेदसं
देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥ २ ॥ ॐ । चित्रं
देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावा-
पृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥ ३ ॥ ॐ । तच्च-
क्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम श-
रदः शतं शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः
स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् ॥ ४ ॥

ઉપસ્થાન થઇ રહ્યાપછી જોભા રહીને સ્થિરચિત્તે દશ, અ-
ઠ્ઠાવીશ, એકસો આઠ, કે એક સહસ્ર આઠ ગાયત્રીમંત્રનો જપ અ-
ર્થના સ્મરણપૂર્વક કરવો. જપ કરમાલાથી કિંવા રુદ્રાક્ષની માલાથી
હાથને નાભિપર રાખી તેપર વસ્ત્ર ઢાંકી કરવાનો છે. અનામિકાનો વચ્ચે
વેઢો, પછી તેનો પહેલો - વેઢો, પછી ટચલીનો પહેલો ણીજો ને

ત્રીજો વેદો, પછી અનામિકા ને મધ્યમાના ઉપલ્યા વેદો, ને પશ્ચાત્ તજનીનો ત્રીજો બીજો ને પહેલો વેદો. મળીને કરમાલા થાય છે. મધ્યમાનો પહેલો તથા બીજો વેદો એ કરમાલાનો સુમેરુ ગણાય છે. જપ કરતી વેલા આહુઅવજું તથા ઉચું જોવું નહિ, હસવું નહિ, તેમ કોઈસાથે બાપણ પણ ન કરવું.

જપાંતે નીચેનો મંત્ર બોલી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું. વિસર્જનનો મંત્ર બોલતી વેળા બંને કરતણો સૂર્યસામાં રાખવાં:—

ૐ । ઉત્તમે શિશ્વરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

બ્રાહ્મણેભ્યોઽભ્યનુજ્ઞાતા, ગચ્છ દેવિ યથામુશ્વમ્ ॥ ૧ ॥

પછી દેહાભિમાનની નિવૃત્તિમાટે ગુરુ, દેવ, અને બ્રાહ્મણને પૃથ્વીને સ્પર્શ થાય એવી રીતે બંને હાથ જોડી રાખી નમસ્કાર^{૧૧} કરવા. ત્યાર પછી બે આચમન લેવાં.

૧૧ આચાર્યના સ્વરૂપની ભજવના કરી જોડેલા હાથથી તેમને નમસ્કાર કરવા, અને પછી જોડેલા હાથ પ્રદક્ષિણાની રીતે માથાની આસપાસ ફેરવી નીચેનો મંત્ર બોલી સૂર્ય તથા અગ્નિઆદિ દેવને અને બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર્યાની નમન કરી ભાવના કરવી:—

ૐ આસત્યલોકાત્પાતાલાદાલોકાલોકપર્વતાત્ ।

યે સંતિ બ્રાહ્મણા દેવાસ્તેભ્યો નિત્યં નમો નમઃ ॥૧॥

નમસ્કાર કરવાનો પ્રાચીન શિષ્ટાચાર તો આ પ્રમાણે છે:—

આચાર્યદિને ઉપસંમ્રહણ કરવું. પોતાનાં ગોત્રપ્રવરાદિ બોલી પોતાના જમણા અને ડાબા કાનને કમથી ડાબે અને જમણે હાથે સ્પર્શ કરી, પછી આચાર્ય સમીપ હોય તો આચાર્યના જમણા પગને જમણે હાથે અને ડા-

૫૫ી અનેન પ્રાતઃસંધ્યાચ્ચેન કર્મણા મગધાન્ ધીવરમે-
શ્વરઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥ એમ બોલી પ્રાતઃસંધ્યાની સમાપ્તિ કરવી.

॥ ઇતિ પ્રાતઃસંધ્યા ॥

॥ અથ માધ્યાહ્નસંધ્યા ॥

પ્રાતઃસંધ્યાકરતાં માધ્યાહ્નસંધ્યામાં જે વિશેષ છે, તે દર્શાવ-
વામાં આવે છે:—

સંકલ્પમાં માધ્યાહ્નસંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે એમ કહેવું.

આવાહન નીચેના મંત્રોદ્વારા કરવું:—

ૐ । સાવિત્રીં યુવતીં શુક્લાં, શુક્લવસ્ત્રાં ત્રિલોચનામ્ ।

ત્રિશૂલિનીં વૃષારૂઢાં, યજુર્વેદેન સંસ્થિતામ્ ॥ ૧ ॥

બા પગને હાથે હાથે સ્પર્શ કરી મસ્તક નમાવવું તે ઉપસંગ્રહણ કહેવાય
છે. યોગપ્રવરાદિતું નીચેની રીતે ઉચ્ચારણ કરવું. આચાર્યવિનાના દેવાદિને
માત્ર નમનજ કરવું:—

અમુકગોત્રોત્પન્નોઽહં અમુકપ્રવરાન્વિતોઽહં શુક્લજુર્વેદાં-
તર્ગતઅમુકશાખાધ્યાયી અમુકશર્મા(વર્મા વા ગુપ્તો)ઽહં
મો આચાર્ય ત્વાં અભિવાદયામિ । મો વૈશ્વાનર ત્વાં અભિ-
વાદયામિ । મો સૂર્યાચંદ્રમસૌ યુવાં અભિવાદયામિ । મો યા-
જ્ઞવલ્ક્ય ત્વાં અભિવાદયામિ । મો ઈશ્વર ત્વાં અભિવાદયામિ ॥

રુદ્રાણીં રુદ્રદેવસાં, રુદ્રલોકનિવાસિનીમ્ ।

સાવિત્રિ હંદસાં માતા, રુદ્રયોનિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૨ ॥

મંત્રાયમન નીચેના મંત્રોદ્ધારા લેવું:-

ૐ । આપઃ પુનન્તુ પૃથિવીં પૃથિવી પૂતા પુનાતુ મામ્ ।

પુનન્તુ બ્રહ્મણસ્પાતિર્ બ્રહ્મ પૂતા પુનાતુ મામ્ ॥ ૧ ॥

યદુચ્છિષ્ટમભોજ્યં ચ યદ્વા દુશ્ચરિતં મમ ।

સર્વં પુનન્તુ મામાપોઽસતાં ચ પ્રતિગ્રહં સ્વાહા ॥ ૨ ॥

એ મંત્રોના નારાયણ ઋષિ, જલ દેવતા, ને ગાયત્રી છંદ છે.

ગાયત્રીમંત્રયડે શ્રીસૂર્યને એક અર્ધ ઉચે ઊછાળીને આપવો.

ગાયત્રીમંત્રનો જપ હૃદયઆગળ હાથ રાખી તેપર વસ્ત્ર ઢાંકીને કરવો.

ગાયત્રીનું વિસર્જન નીચેના મંત્રથી કરવું:-

ૐ ઉત્તમે શિખરે જાતા, ધૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

રુદ્રયોનિ સમુત્પન્નઃ, ગચ્છ દેવિ યથાસુખમ્ ॥૧॥

સમાપ્તિમાં અનેન માધ્યાહ્નસંધ્યાભ્યેન ઇત્યાદિ કહેવું.

બાકીનું બીજું બધું પ્રાતઃસંધ્યાપ્રમાણે કરવું.

॥ ઇતિ માધ્યાહ્નસંધ્યા ॥

—(૦)—

॥ અથ સાયંસંધ્યા ॥

પ્રાતઃસંધ્યાકરતાં સાયંસંધ્યામાં જે વિશેષ છે તે દર્શાવવામાં આવે છે:-

સાયંસંધ્યા પશ્ચિમાભિમુખે કરવી, ને ગાયત્રીજપ પણ તેજ દિશાભણી બેસીને કરવો.

સંકલ્પમાં સાયંસંધ્યોપાસનમહં કરિષ્યે એમ કહેવું.

આવાહન નીચેના મંત્રો વડે કરવું:—

ૐ । વૃદ્ધાં સરસ્વતીં કૃષ્ણાં, પીતવસ્ત્રાં ચતુર્ભુજામ્ ।

શંખચક્રગદાપદ્મહસ્તાં ગરુડવાહિનીમ્ ॥

વદર્યાશ્રમમાવાસામાયાર્તિ સૂર્યમંડલાત્ ॥ ૧ ॥

આગચ્છ વરદે દેવિ, વ્યક્ષરે વિષ્ણુવાદિનિ ।

ભારતિ છંદસાં માતર્, વિષ્ણુયોનિ નમોઽસ્તુ તે ॥ ૨ ॥

મંત્રાચમન નીચેનો મંત્ર બોલીને લેવું:—

ૐ અગ્નિશ્ચ મા મન્યુશ્ચ મન્યુપતયશ્ચ મન્યુકૃતેભ્યઃ પાપે-
ભ્યો રક્ષંતામ્, યદહ્ના પાપમકાર્ષમ્, મનસા વાચા હસ્તાભ્યામ્,
પદ્મભ્યામુદરેણ શિશ્ના, અહસ્તદવલુંપતુ, યત્કિંચ દુરિતં મયિ,
ઇદમહં મામમૃતયોનો, સત્યે જ્યોતિષિ જુહોમિ સ્વાહા ॥

એ મંત્રના નારાયણ ઋષિ, અગ્નિ દેવતા, ને પ્રકૃતિ છંદ છે,
ને આચમન લેવામાં તેનો ઉપયોગ છે.

ગાયત્રીજપ બેસીને નાસિકાગ્રપાસે હાથ રાખી તેપર વસ્ત્ર ઢા-
કીને કરવો.

ગાયત્રીનું વિસર્જન નીચેનો મંત્ર બોલીને કરવું:—

ૐ ઉત્તમે શિશ્વરે જાતા, ભૂમ્યાં પર્વતમૂર્ધનિ ।

વિષ્ણુયોનિ સમુત્પન્ના ગચ્છ દેવિ યથમાસુક્ષ્મ ॥ ૧ ॥

સમાપ્તિમાં અનેન સાયંસંધ્યાસ્થ્યેન ઇત્યાદિ કહેવું.

બાકીનો ભાગ પ્રાતઃસંધ્યાપ્રમાણે કરવો.

પ્રત્યેક સમય સંધ્યા કરી રહ્યાપછી શિખા છોડી નાંખવાની આવશ્યકતા નથી, કદી છોડવી તો પાછી તે વેલાસર બાંધી લેવી.

॥ इति सायंसंध्या ॥

॥ इति संध्याप्रयोगः ॥

—o—

॥ सूतकमां संध्या करवानो विधि ॥

પ્રાણાયામ મંત્રરહિત કરવા. આચમન મંત્રરહિત લેવું. ૐ આપો હિ ઘ્રા ઇત્યાદિ મંત્રો મનમાં લણીને માજન કરવું. ગાયત્રીમંત્ર સ્પષ્ટ બોલીને તેવડે શ્રીસૂર્યને અર્ધ્યપ્રદાન કરવું. ૐ સૂર્યશ્ચ૦ એ મંત્રથી આચમન ન કરવું, તેમ ઉપસ્થાન પણ ન કરવું. દશ ગાયત્રીનો માનસજપ કરવો.

૧૨ શ્રીકાત્યાયનઋષિને મતે સંધ્યામાં આચમન, ત્રણ પ્રાણાયામ, શ્રીસૂર્યને અર્ધ્યપ્રદાન, શ્રીસૂર્યનું ઉપસ્થાન, ને યથાશક્તિ ગાયત્રીજપ એ કર્તવ્ય છે, માટે જેનાથી આ ગ્રંથમાં કલ્પપ્રમાણે સંધ્યા ન થઈ શકે તેણે સ કલ્પ કર્યાપછી તે મુખ્ય અને અતિ અગત્યનો ભાગજ કરવો. જેનાથી એ પ્રમાણે પણ ન બની શકે એવા પ્રમાદીએ તો અર્ધ્યપ્રદાન ને દશ ગાયત્રીનો જપ એ કરવાં, પણ સંધ્યાનો કદીપણ લોપ ન કરવો. પ્રત્યેક દ્વિજને સંધ્યા શરૂમાટે કર્તવ્ય છે તે જણવા ઇચ્છા થાય તો શ્રીસંધ્યારહસ્ય વાંચો.

॥ અથ બ્રહ્મયજ્ઞવિધિઃ ॥

પ્રાતઃકાલની કિંવા મધ્યાહ્નકાલની સંધ્યા કર્યાપછી અથવા વૈ-
શ્વદેવમાં કહેલે સ્થલે નિત્યપ્રતિ એક વારજ બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો. દર્બાસનપર
પૂર્વાભિમુખે એસી આચમનપ્રાણાયામ કરી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાઘ મહામાંગલ્યમદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુકતિ-
થૌ અમુકવાસરે ૐ તત્સત્પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં યથાશક્તિં બ્રહ્મયજ્ઞ-
મહં કરિષ્યે ॥

પછી પ્રણવ અને વ્યાહૃતિસહિત ગાયત્રીનો એક વાર પાઠ કરી
પશ્ચાત્ નીચેના મંત્રો બ્રુવા:—

ૐ । ઇષે ત્વોર્જે ત્વા વાયવ સ્થ દેવો વઃ સવિતા પ્રાર્પ-
યતુ શ્રેષ્ઠતમાય કર્મણ આપ્યાયધ્વમઘ્ન્યા ઇન્દ્રાય ભાગં પ્રજા-
વતીરનમીવા અયક્ષમા મા વસ્તેન ઈશત માઘશંસો ધ્રુવા અસ્મિ-
ન્ગોપતૌ સ્યાત વહ્નીર્યજમાનસ્ય પશૂન્પાહિ ॥ ૧ ॥ ૐ હિર-
ણ્મયેન પાત્રેણ સત્યસ્યાપિહિતં મુલ્લમ્ । યોઽસાવાદિત્યે પુરુષઃ
સોઽસાવહમ્ ॥ ૐ ૨ મ્ સ્વં બ્રહ્મ ॥ ૧૭ ॥

પછી નીચે પ્રમાણે બોલી બ્રહ્મયજ્ઞની સમાપ્તિ કરવી:—

અનેન બ્રહ્મયજ્ઞાચ્ચયેનં કર્મણા ભગવાન્ શ્રીપરમેશ્વરઃ પ્રી-
યતાં ન મમ ॥

॥ ઇતિ બ્રહ્મયજ્ઞવિધિઃ ॥

॥ અથ તર્પણપ્રયોગઃ ॥

તર્પણ પ્રાતઃકાલની સંધ્યા કર્યાપછી અથવા બ્રહ્મયજ્ઞ કર્યાપછી માત્ર એક વારજ કરવું.

દર્ભાસનપર પૂર્વાભિમુખે બેસી, આચમનપ્રાણાયામ કરી, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાઘ્ય મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-
તિથૌ અમુકવાસરે ૐ તત્સત્પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં દેવઋષિમનુષ્ય-
પિતૃતર્પણમહં કરિષ્યે ॥

પછી નીચેના મંત્રો ભણી દેવ, ઋષિ, તથા પિતૃઓને ઉદ્દેશે તલસહિત જલનો વા એકલા જલનો એક અંજલિ દેવો:—

ૐ આબ્રહ્મસ્તંબપર્યંતં દેવર્ષિપિતૃમાનવાઃ । તૃપ્યંતુ પિતરઃ
સર્વે માતૃમાતામહાદયઃ॥ અતીતકુલકોટીનાં સપ્તદ્વીપનિવાસિ-
નામ્ । આબ્રહ્મભુવનાલ્લોકાદિદમસ્તુ તિલોદકમ્ ॥

એ અંજલિ દેવતીર્થથી એટલે આંગળીઓના અત્રોથી આપવો, ને અંજલિમાંનું જલ પવિત્ર ભૂમિપર વા તરબાણામાં નાંખવું.

પછી નીચે પ્રમાણે અર્પણનું ઉચ્ચારણ કરી તર્પણની સમાપ્તિ કરવી:—

અનેન યથાશક્તિ દેવઋષિમનુષ્યપિતૃતર્પણારુચ્યેન કર્મણા
પિતૃરૂપી જનાર્દનવાસુદેવઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥

॥ ઇતિ તર્પણપ્રયોગઃ ॥

॥ અથ શિવપૂજનવિધિઃ ॥

ભરમનાં ત્રિપુંડ્ર અને સ્નાન કરાવ્યા બાદ કરી, આચમનપ્રાણાયામ

કરી, ૐ શ્રીમન્ મહાગણાધિપતયે નમઃ ॥ એમ બોલી, પછી નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુક-
તિથૌ અમુકવાસરે શ્રીસદાશિવશ્રીત્યર્થે અમુકશિવપૂજનમહં
કરિષ્યે ॥

પછી પવિત્ર જલથી ભરેલા પૂજના કલશની પૂજા કરી શ્રી-
શંકરનું ધ્યાન કરવું, ને તે જલમાંથી થોડા જલવડે પૂજના સર્વ
દ્રવ્યને તથા સ્વશરીરને ૐ આપો હિ છાં એ મંત્રથી પૂજા કરતા
પહેલાં પ્રોક્ષણ કરવું.

પછી નીચે પ્રમાણે પૂજા આરંભવી:—

ૐ નમઃ શિવાય સ્નાનં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય
ગંધં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય પુષ્પાણિ સમર્પયામિ ॥
ૐ નમઃ શિવાય ધૂપં સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય દીપં
સમર્પયામિ ॥ ૐ નમઃ શિવાય નૈવેદ્યં સમર્પયામિ ॥

ઉપરના મંત્રોવડે તે તે ઉપચારો અર્પણ કરી પછી તેજ મં-
ત્રથી પ્રદક્ષિણા તથા નમસ્કાર કરવાં. પછી પંચાક્ષરમંત્રનો દશ વાર
કિંવા એક સો આઠ વાર જપ કરી પછી પ્રાર્થના કરવી, ને અંતે
નીચે પ્રમાણે બોલી તે પૂજા સમાપ્ત કરવી:—

અનેન પૂજનેન શ્રીસાંવસદાશિવઃ પ્રીયતાં ન મમ ॥

॥ ઇતિ શિવપૂજનવિધિઃ ॥

॥ અથ વૈશ્વદેવપ્રયોગઃ ॥

પવિત્ર ભૂમિપર સંમુખ કુંડ રાખી, તેમાં જે અગ્નિપર પાક ક્યો હોય તે અગ્નિને સ્થાપન કરી, તથા તેની પાસે ઘીવાળો ભાત તાંજાના પાત્રમાં રાખી, પૂર્વાભિમુખે બેસી, આચમનપ્રાણુયામ કરી, નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુકતિથૌ અમુકવાસરે શ્રીપરમેશ્વરપ્રીત્યર્થં વૈશ્વદેવાઋચકર્માહં કરિષ્યે॥

પછી કુંડમાંના અગ્નિને વાંસની લુંગળીથી ટુંકી પ્રજ્વલિત કરી, અગ્નિનું ધ્યાન તથા આવાહન કરી, તે અગ્નિનું ચંદનાદિવડે પૂજન કરવું. પછી ઓં અગ્નયે નમો નમઃ ॥ એમ બોલી જમણા હાથમાં જલ લઈ કુંડની આસપાસ ઇશાનકોણથી ઇશાનકોણપર્યંત જલધારા કરવી. પછી લાવી રાખેલા ભાતનું ગાયત્રીમંત્રવડે પ્રોક્ષણ કરી, તેવડે કુંડમાંના પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં દેવતીર્થથી નીચેના મંત્રોવડે આહુતિઓ દેવી:—

ૐ ભૂઃ સ્વાહા । इदमग्नये न मम ॥ ૐ ભુવઃ સ્વાહા । इदं वायवे न मम ॥ ૐ સ્વઃ સ્વાહા । इदं सूर्याय न मम ॥ ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ સ્વાહા । इदं प्रजापतये न मम ॥ ૐ અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહા । इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ इति देवयज्ञः ॥

પછી તે અગ્નિના પશ્ચિમભાગમાં ભૂમિપર જલથી એક વેંતનું મંડલ કરી, તેપર પૂર્વાઘ ત્રણ દર્ભ પાંચરી, તેપર નીચે પ્રમાણે બલિહરણુ*કરવું:—

દક્ષિણભણી:—૧ૐ ધાત્રે નમઃ । इदं धात्रे न मम ॥ ઉત્તર-

* બલિહરણુપદ્મ આ પ્રમાણે થાય છે:—

ભણી:—૨ૐ વિધાત્રે નમઃ । इदं विधात्रे न मम ॥ મધ્યમાં:—

૩ૐ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો નમઃ । इदं वि० दे० न मम॥ ૪ૐ

વિશ્વેભ્યો મૂતેભ્યો નમઃ । इदं वि० भू० न मम॥ ઉત્તરભણી:—૫ૐ

મૂતાનાં ચ પતયે નમઃ । इदं भू० च प० न मम॥ઈતિ મૂતયજ્ઞઃ॥

પછી ડાબો પગ વાળી દક્ષિણભણી મુખ રાખી અપસવ્ય થઇ પિતૃતીર્થથી એટલે જમણા હાથના અંગૂઠા ને તળનીના મધ્યભાગથી અવશિષ્ટ અન્નનો પિતૃયજ્ઞ દક્ષિણભણી નીચેના મંત્રવડે મૂકવો:—

૬ૐ પિતૃભ્યઃ સ્વધા । इदं पितृभ्यो न मम॥ઈતિ પિતૃયજ્ઞઃ॥

જનોઘને સવ્ય કરી, અન્નરહિત થયેલા તે પાત્રમાં થોડું જલ નાંખી, તે પાત્ર ઘોઘ, તે જલ નીચેના મંત્રથી વાયવ્યપુણામાં નાંખવું:—

ૐ યક્ષ્મૈતત્તે નિર્ણેજનમ્ । इदं यक्ष्मणे न मम ॥ પછી પ્રભયજ્ઞ

ન કર્યો હોય તો કરી ધરમાં દેવપૂજા હોય તો મંત્રપુષ્પપૂર્વક ધૃતપ-

ક્યાનાદિ નૈવેદ્ય સમર્પણ કરવું. પશ્ચાત્ જનોઘને કંઠમાં કરી મનુષ્ય-

તીર્થથી એટલે ટયલી આંગળીના મૂળઆગળથી ઉત્તરભણી નીચેના

મંત્ર બોલી એક ગ્રાસજોટલું અન્ન મૂકવું:—ૐ હંત તે સનકાદિમનુ-

પૂર્વ.

* ૨ ૐ વિધાત્રે૦ ૧ ૐ ધાત્રે નમઃ *

* ૫ ૐ મૂતાનાં૦

ઉત્તર.

* ૮ ૐ હંત તે૦ ૪ ૐ વિ૦ મૂ૦ ૬ ૐ પિતૃ૦*

દક્ષિણ.

* ૭ ૐ યક્ષ્મૈ૦ ૩ ૐ વિ૦ દે૦ નમઃ

પશ્ચિમ.

વેદ્યઃ । इदं सनकादिमनुष्येभ्यो न मम॥ इति मनुष्ययज्ञः ॥

પછી ગાયને માટે તથા શ્વાનને માટે થોડું થોડું અન્ન કાઢી રાખવું. પશ્ચાત્ કુંડમાંથી વિભૂતિ લઈ તે લલાટ, કંઠ, એ બાહુમૂલ, ને હૃદય એ સ્થાને ધારણ કરી નીચેના મંત્રથી અગ્નિનું વિસર્જન કરવું:-

गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर ।

यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ हुताशन ॥

પછી નીચે પ્રમાણે બોલી તે કર્મ શ્રીપરમેશ્વરને અર્પણ કરવું:-

अनेन वैश्वदेवाख्येन कर्मणा श्रीपरमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥

પછી કોઈ પૂજ્ય અતિથિ આવેલો હોય તો તેને ભોજન કરાવી પશ્ચાત્ ગૃહસ્થે કુંડુઅસહિત ભોજન કરવું.

સૂચના:- પિતા વૈશ્વદેવ કરતા હોય તો પિતાથી અવિલક્ત પુત્રે આમાંતરમાં પોતે રહેતો હોય તોપણ પૃથક્ વૈશ્વદેવ કરવો નહિ, માત્ર વ્યાહતિથી ત્રણ આહુતિ અગ્નિને આપવી, ને ગૌઆસ તથા શ્વાનભાગ કાઢવો.

પિતા વૈશ્વદેવ ન કરતા હોય તો પિતાના પ્રતિનિધિરૂપે પુત્રે સમગ્ર વૈશ્વદેવ કરવો.

॥ इति वैश्वदेवप्रयोगः ॥

॥ अथ भोजनविधिः ॥

જલથી કરેલા ચતુષ્કોણ મંડલપર ભોજનપાત્રો રાખી, તેમાં ધૃતાદિયુક્ત અન્ન પીરસાયાપછી જમણા હાથમાં જલ લઈ ગાયત્રીમંત્ર વડે તે જલથી પીરસેલા અન્નનું સંપ્રેક્ષણ કરી તે પરમાત્માને અર્પણ કરવું. પછી દિવસે સત્યં ત્વતૈન પરિષિન્વામિ એ મંત્રવડે તથા રાત્રિએ શ્રુતં ત્વા સત્યેન પરિષિન્વામિ એ મંત્રવડે પાત્રની આસપાસ પંક્તિનિવારણાર્થે પ્રદક્ષિણાની રીતે જલધારા કરવી.

પછી જમણેથી ડાબીબણી જમ તેવી રીતે પાત્રસમુખ નાની જલધારા

કરી તે ઠેકાણે જમણીબણીથી ડાબીબણી જાય એમ નીચે પ્રમાણે બોલી
ધીવાળા ભાતના ત્રણ બલિ મૂકવા:-૧ લો.-ૐ ભૂપતયે સ્વાહા નમઃ ॥
૨ જો:-ૐ ભુવનપતયે સ્વાહા નમઃ ॥ ૩ જો:-ૐ ભૂતાનાં પતયે
સ્વાહા નમઃ ॥

પછી ૐ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા એ મંત્રવડે જમણા
હાથમાં રાખેલા પાણીનું આચમન કરવું. પછી ડાબા હાથવડે ભોજન-
પાત્રને સ્પર્શ કરી, તથા મૌન ધારણ કરી, ૐ પ્રાણાય સ્વાહા,
ૐ અપાનાય સ્વાહા, ૐ વ્યાનાય સ્વાહા, ૐ સમાનાય સ્વાહા,
ૐ ઉદાનાય સ્વાહા એવા પાંચ મંત્રોવડે, પ્રત્યેક મંત્રે એક એમ પાંચ
આહુતિ ધીવાળા અથવા દૂધવાળા ભાતની પ્રાણુને આપવી. પછી પાત્ર-
પરથી ડાબો હાથ ઊપાડી લઘ, ધોષ, જલનો સ્પર્શ તે હાથની અનામિકાવડે
બન્ને નેત્રને કરવો. ત્યારપછી રુચિપ્રમાણે જમવું. પાત્રનો સ્પર્શ તથા મૌન
એ પ્રાણાહુતિસુધી આવશ્યક છે; પછી રાખવાં કે ન રાખવાં તે સ્વેચ્છાપર
છે. ખૂણાઓબણી મુખ રાખી ભોજન ન કરવું. જમી રહ્યાપછી શેષ અન્નમાં-
થી પાત્રની ડાબી ણાળુએ એક ચિત્રાહુતિ મૂકવી. પછી જમણા હાથમાં
પાણી લઘ ૐ અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા એ મંત્રવડે ઉત્તરઆપોશનનું
અર્ધું પાણી પી જઈ અર્ધું જે ઠેકાણે ચિત્રાહુતિ મૂકેલ છે, તે ઠેકાણે
પિતૃતીર્થની રીતે એટલે અંગૂઠા ને તર્જનીના મધ્યભાગથી રેડવું. પછી
હાથમુખ ધોષ સોળ કોગળા કરી બે આચમન લેવાં.

બંને પ્રકારના આશૈચ્યમાં જમવાસમયનું બલિદાન, પાંચ પ્રાણાહુતિ,
ને ડાબે હાથે પાત્રનો સ્પર્શ ઇત્યાદિ કલ્પાપ્રમાણે કરવાં, તેમનો ત્યાગ ન કરવો.

॥ इति भोजनविधिः ॥

॥ અથ યજ્ઞોપવીતધારણપ્રયોગઃ ॥

સૂતકની તથા ગ્રહણની સમાપ્તિએ, ચાર માસે, અથવા આઠ-
સ્થિકરીતે ત્રુટી જાય ત્યારે, કે એવે બીજા પ્રસંગે, નીચેના વિધિ-
પ્રમાણે નવું જનોઈ ધારણ કરવું જોઈએ.

પૂર્વાભિમુખે કિંવા ઉત્તરાભિમુખે બેસી, યજ્ઞોપવીતનું જલથી પ્ર-
ક્ષાલન કરી, પશ્ચાત્ આચમન લઈ, એક પ્રાણાયામ કરવો. પછી
હથેળીમાં વા આચમનીમાં જલ લઈ નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:—

અત્રાઘ મહામાંગલ્યપ્રદે અમુકમાસે અમુકપક્ષે અમુકતિથૌ
અમુકવાસરે મમ શ્રૌતસ્માર્તકર્માનુષ્ઠાનસિદ્ધયર્થે નવીનયજ્ઞોપ-
વીતધારણમહં કરિષ્યે ॥

પછી તે યજ્ઞોપવીત કરસંપુટમાં રાખી તેનું દશ ગાયત્રીમંત્રવડે
અભિમંત્રણ કરવું.

પછી બંને હાથનાં અંગૂઠાતર્જની તથા કનિષ્ઠિકામધ્યમાની વચ્ચે
જનોઈ રાખી, બંને હાથ ઉંચા કરી, ૐ તન્મશ્ચુર્દેવાહિતં પુર-
સ્તાચ્ચુક્રમુચ્ચરત્ પશ્યે૦ એ મંત્ર પૂરો બોલી, તે જનોઈ શ્રીસૂર્યને
દેખાડવું. પછી નીચેના મંત્રો બોલવા:—

ૐ । યજ્ઞોપવીતં પરમં પવિત્રં, પ્રજાપતેર્યત્સહજં પુરસ્તાત્ ।
આયુષ્યમયં પ્રતિમુચ્ચ શુભ્રં, યજ્ઞોપવીતં બલમસ્તુ તેજઃ ॥૧॥

ૐ । યજ્ઞોપવીતમસિ યજ્ઞસ્ય ત્વા યજ્ઞોપવીતેનોપનન્વામિ ॥

એ મંત્રો બોલી, બંને હાથ નીચા કરી, ડાબા ખભાપર ડાબા
હાથેદ્વારા તે ધારણ કરવું. પછી આચમન લેવું. ગૃહસ્થ હોય તેણે
તેવીજ રીતે બીજું જનોઈ ધારણ કરવું. પશ્ચાત્ દશ ગાયત્રીમંત્રનો
જપ કરી પછી જૂનું ઉપવીત ૐ સમુદ્રં ગચ્છ સ્વાહા એ મંત્ર

બોલીને કિંવા યતાવદ્દિનપર્યન્તં બ્રહ્મ ત્વં ધારિતં મયા । જીર્ણ-
ત્વાસ્વત્પરિત્યાગો ગચ્છ સૂત્ર યથાસુલ્ભમ્ ॥ એ મંત્રનું ઉચ્ચારણ
કરીને શિરોમાર્ગથી ઠાઠી નાંખવું, તે કરેલો જપ શ્રીસૂર્યભગવાનને
નીચે પ્રમાણે બોલી અર્પણ કરવો:—

અનેન નવયજ્ઞોપવીતધારણાર્થે કૃતેન યથાશક્તિ ગાયત્રી-
જપકર્મણા શ્રીસવિતાદેવતા પ્રીયતાં ન મમ ॥

॥ ઇતિ યજ્ઞોપવીતધારણપ્રયોગઃ ॥

॥ અથ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્રમ્ ॥

વિશ્વં દર્પણદૃશ્યમાનનગરીતુલ્યં નિજાંતર્ગતં,
પશ્યન્નાત્માનિ માયયા બહિરિવોદ્ભૂતં યથા નિદ્રયા ।
યઃ સાક્ષાત્કુરુતે પ્રબોધસમયે સ્વાત્માનમેવાદ્યમ્,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ ઇદં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૧ ॥

અર્થ:—દર્પણમાં દેખાતી નગરીની પેઠે નિજાંતર્ગત વિશ્વને જેમ
નિદ્રાએ કરીને બહારના જેવું દેખીએ છીએ, તેમ આત્મામાં રહેલા
જગતને માયાએ કરી બહાર ઉપજ્યાજેવું દેખતાં છતાં જે પ્રબોધન
સમયમાં અદ્યયરૂપ સ્વાત્માનેજ અપરોક્ષ કરે છે, તે શ્રીગુરુની મૂર્તિરૂપ
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૧.

बीजस्यांतरिवांकुरो जगदिदं प्राङ्निर्विकल्पं पुनर्,
मायाकल्पितदेशकालकलनावैचित्र्यचित्रकृतम् ।
मायावीव विजृम्भयत्यपि महायोगीव यः स्वेच्छया,
तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नमः इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ २ ॥

અર્થ:—બીજની અંતર અંકુરની પેઠે આ જગત પૂર્વે નિર્વિ-
કલ્પ હતું. પછી માયાવડે કલ્પિત દેશકાલની કલ્પનાની વિચિત્રતાએ
કરી ચિત્રની પેઠે કર્યું છે. જે માયાવીની પેઠે અને મહાયોગીની પેઠે
સ્વેચ્છાએ કરી વિલાસ કરે છે, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને
આ નમસ્કાર હો. ૨.

यस्यैव स्फुरणं सदात्मकमसत्कल्पार्थगं भासते,
साक्षात्तत्त्वमसीति वेदवचसा यो बोधयसाश्रितान् ।
यत्साक्षात्करणाद्भवेन्न पुनरावृत्तिर्भवांभोनिधौ,
तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ३ ॥

અર્થ:—જેનું સ્ફુરણ સદૃશ્ય છતાં અસતતા જેવા પદાર્થોમાં
અનુસ્યૂત ભાસે છે, અને જે “તત્ત્વમસિ” આ વેદના વચનવડે શરણાગ-
તોને સાક્ષાત્ બોધ કરે છે, વળી જેના સાક્ષાત્કારથી સંસારસાગરમાં પુન-
ર્જન્મ થાય નહિ, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૩.

नानाछिद्रघटोदरस्थितमहादीपप्रभाभास्वरं,
ज्ञानं यस्य तु चक्षुरादिकरणद्वारा बहिः स्पंदते ।
जानामीति तमेव भांतमनुभात्येतत्समस्तं जगत्,
तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ४ ॥

અર્થ:—ધણા છિદ્રવાળા ધણના ઉદરમાં રહેલા મોટા દીવાના પ્ર-
કાશના જેવું પ્રકાશવાળું જેનું જ્ઞાન ચક્ષુરાદિ કરણદ્વારા બહાર સ્ફુરે છે;
“હું જાણું છું” એવી રીતે તેનાજ ભાસમાન થયે આ સમસ્ત જગત
પછી ભાસે છે, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૪.

देहं प्राणमर्पीद्रियाण्यापि चलां बुद्धिं च शून्यं विदुः,

સ્ત્રીબાલાંધજડોપમાસ્ત્વહમિતિ આંતા મૃશં વાદિનઃ ।

માયાશક્તિવિલાસકલ્પિતમહાવ્યામોહસંહારિણે,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૫ ॥

અર્થ:—સ્ત્રી, બાલક, અંધ, અને જડની ઉપમાવાળા ધણા આંત વાદિપુરુષો તો દેહને, પ્રાણને, ઇન્દ્રિયોને, ચંચલ બુદ્ધિને, કિંવા શૂન્યને “ હું છું ” એમ જાણે છે. તે માયાશક્તિના કાર્યરૂપ કલ્પિત મહાવ્યામોહનો સંહાર કરનારા શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૫.

રાહુગ્રસ્તદિવાકરેંદુસદૃશો માયાસમાચ્છાદનાત્,
સન્માત્રઃ કરણોપસંહરણતો યોઽમૃત્સુષુપ્તઃ પુમાન્ ।
પ્રાગસ્વાપ્સામિતિ પ્રબોધસમયે ચઃ પ્રસભિજ્ઞાયતે,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૬ ॥

અર્થ:—માયાવડે સમ્યગ્ચરિતે આનંજીદિત થવાથી રાહુવડે ઘેરાયેલા સૂર્ય અને ચંદ્રની પેઠે સન્માત્રરૂપ જે પુરુષ કરણોના વિલયથી સુષુપ્ત થયો હતો, અને જે જાગૃતના સમયમાં “ હું પૂર્વે સૂતો હતો ” એમ પ્રસભિજ્ઞાનનો વિષય કરાય છે, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૬.

બાલ્યાદિષ્વપિ જાગ્રદાદિષુ તથા સર્વાસ્વવસ્યાસ્વપિ,
વ્યાવૃત્તાસ્વનુવર્તમાનમહમિત્યંતઃ સ્ફુરંતં સદા ।
સ્વાત્માનં પ્રકટીકરોતિ મજતાં યો મદ્રયા મુદ્રયા,
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૭ ॥

અર્થ:—આત્માદિકવિષે તેમ જગદાદિક પરસ્પરભિન્ન સર્વ અવસ્થાવિષે અનુવર્તમાન, અને “હું હું” એમ અંતર સદા સ્થુરવાવાળા સ્વાત્માને જે ભજન કરવાવાળાની મધ્યે ભદ્રામુદ્રાવડે પ્રકટ કરે છે, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૭.

વિશ્વં પश्यति कार्यकारणतया स्वस्वामિસંબંધतઃ,

શિષ્યાચાર્યતયા તથૈવ પિતૃપુત્રાઘાત્મના ભેદતઃ ।

સ્વમે જાગ્રતિ વા ય एष પુરુષો માયાપરિભ્રામિતસ્,

તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમ દં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥૮॥

અર્થ:—જે આ પુરુષ માયાવડે ચારે ગમથી ભ્રાંતિને પામેલો સ્વપ્નવિષે અથવા જગત્ત્વિષે કાર્યકારણભાવવડે, સ્વસ્વામિસંબંધવડે, અને શિષ્યઆચાર્યભાવવડે, તેમજ પિતાપુત્રઆદિ સ્વરૂપવડે ભેદથી વિશ્વને દેખે છે, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૮.

भूरंभांस्यनलोऽनिलोंबरमहर्नाथो हिमांशुः पुमा-

नित्याभाति चराचरात्मकमिदं यस्यैव मूर्त्यष्टकम् ।

नान्यत् किंचन विद्यते विमृशतां यस्मात्પરસ્માદ્વિભો-

स्तસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમ દં શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૯ ॥

અર્થ:—પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, અને પુરુષ એમ આ ચરાચરસ્વરૂપ જેની મૂર્તિનું અષ્ટક જણાય છે, અને વિચાર કરવાવાળા પુરુષને જે વિશ્વરૂપ પરમાત્માથી બીજું કંઈ પણ વિદ્યમાન નથી, તે શ્રીગુરુમૂર્તિરૂપ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર હો. ૯.

सर्वात्मत्वमिति स्फुटीकृतमिदं यस्मादमुष्मिँस्तवे,

તેનાસ્ય શ્રવણાત્તથાર્થમનનાદ્યાનાચ સંકીર્તનાત્ ।

સર્વાત્મત્વમહાવિભૂતિસહિતં સ્યાદીશ્વરત્વં સ્વતઃ,

સિદ્ધયેત્તપુનરૃથા પરિણતં ચૈશ્વર્યમવ્યાહતમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—જેથી આ સ્તોત્રમાં એમ આ સર્વાત્મભાવ સ્પષ્ટ કર્યો છે, તે હેતુથી આના શ્રવણથી તથા અર્થના મનનથી અને ધ્યાનથી તથા સંકીર્તનથી મહાવિભૂતિસહિત સર્વાત્મભાવરૂપ ઈશ્વરભાવ સ્વતઃસિદ્ધ થાય છે. વળી તેનું આઠ પ્રકારથી પરિણામને પામેલ અભંગ એશ્વર્ય થાય છે. ૧૦.

ક્ષેપક શ્લોકો.

વટવિટપિસમીપે ભૂમિભાગે નિષ્ણ્ણં,

સકલમુનિજનાનાં જ્ઞાનદાતારમારાત્ ।

ત્રિભુવનગુરુમીસં દક્ષિણામૂર્તિદેવં,

જનનમરણદુઃસ્વચ્છેદદસં નમામિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—વડના વૃક્ષની સમીપમાં ભૂમિના ભાગપર એડેલા, સર્વ મુનિજનોની સમીપ જ્ઞાન દેનારા, ત્રણ લોકના ગુરુ, ઈશ્વર, તે જન્મમરણનાં દુઃખોનો નાશ કરવામાં ચતુર શ્રીહક્ષિણામૂર્તિદેવને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૧.

ચિત્તં વટતરોર્મૂલે, વૃદ્ધાઃ શિષ્યા ગુરુર્યુવા ।

ગુરોસ્તુ મૌનં વ્યાખ્યાનં, શિષ્યાસ્તુ ચિંત્તસંશયાઃ ॥૧૨॥

અર્થ:—વડના ઝાડના મૂલમાં વૃદ્ધ શિષ્યો અને યુવાન ગુરુ છે; વળી ગુરુનું મૌન વ્યાખ્યાન છે, અને શિષ્યો સંશયરહિત છે, એ આશ્ચર્ય છે. ૧૨.

ૐ નમઃ પ્રણવાર્થાય, શુદ્ધજ્ઞાનૈકમૂર્તયે ।

નિર્મલાય પ્રજ્ઞાંતાય, દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થઃ—શુદ્ધજ્ઞાનૈકમૂર્તિ પ્રણુવાર્થને નમસ્કાર હો. નિર્મલ
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને નમસ્કાર હો. ૧૩.

નિધયે સર્વવિદ્યાનાં, ભિવજે ભવરોગિણામ્ ।

ગુરવે સર્વલોકાનાં, દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥ ૧૪ ॥

અર્થઃ—સર્વ વિદ્યાઓના નિધિ, ભવરોગિઓના વેદ, ને સર્વ
લોકોના ગુરુ શ્રીદક્ષિણામૂર્તિને નમસ્કાર હો. ૧૪.

મૌનવ્યાભ્યાસકટિતપરબ્રહ્મતત્ત્વં યુવાનં,

વર્ષષ્ટાંતેવસદ્વિમિષ્ણૈરાત્ત્વં બ્રહ્મનિષ્ઠૈઃ ।

આચાર્યેન્દ્રં કરકલિતચિન્મુદ્રમાનંદરૂપં,

સ્વાત્મારામં મુદિતવદનં દક્ષિણામૂર્તિમીદે ॥ ૧૫ ॥

હતિ શ્રીમત્પરમહંસપરિબ્રાજકાચાર્યશ્રીમન્નંકરાચાર્યચિ-
રચિતં શ્રીદક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્રમ્ ॥ ૐ ॥

અર્થઃ—મૌનવ્યાખ્યા(બદામુદ્રા)વડે નેમણે સિખ્યના હૃદયમાં
બ્રહ્મતત્ત્વને પ્રકટ કર્યું છે એવા, યુવાવસ્થાને ધારણ કરનારા, સમીપમાં
વસતા અતિવૃદ્ધ બ્રહ્મનિષ્ઠ ઋષિઓવડે વેશભૂષા, હાથવડે કરેલી બદા-
મુદ્રાને ધારણ કરનારા, આનંદરૂપ, સ્વાત્મારામ, પ્રસન્નવદનવાળા, અને
આચાર્યોમાં ઈશ્વર એવા શ્રીદક્ષિણામૂર્તિની હું સ્તુતિ કરું છું. ૧૫.

॥ સમાપ્તોડયં ગ્રન્થઃ ॥

